

جایگاه مادر در تربیت معنوی فرزند

منیره دهقانی اشکذری¹

یگانه سادات میری²

چکیده

بی تردید یکی از مهمترین و تاثیر گذارترین مسأله‌ای که در تربیت مطرح است و پایه و اساس شکل‌گیری هویت فرزند را تشکیل می‌دهد، جایگاه معنویت مادر است. زیرا رابطه‌ای تنگاتنگ با سعادت و شقاوت فرزند در هر زمینه‌ای دارد. باتوجه به نقشی که مادر در تربیت معنوی فرزند دارد، در این پژوهش با استفاده از دو گفتار سعی شده به بررسی مولفه‌های (خلوص نیت، خودنگه‌داری، دانش‌افزایی، آستانه تحمل) برای چگونگی تاثیر تربیت معنوی مادر بر فرزند و شیوه و راه کارهای عملی آن از جمله: همنشینی و معاشرت با دوستان، در زمینه‌ی تشویق و تنبیه فرزند، الگوگیری از جنبه‌های داستان‌گویی، خودسازی و سفارشات حضرت لقمان به فرزندش پرداخته میشود. این پژوهش به روش توصیفی تحلیلی به منظور گردآوری داده‌های لازم برای دستیابی به اهداف پژوهش و با استفاده از متون دینی گردآوری شده و به شیوه‌ی کیفی به تحلیل آنها پرداخته شده است.

کلیدواژه‌ها: مادر، تربیت معنوی

۱- طلبه سطح دو حوزه علمیه فاطمیه اشکذر

۲- طلبه سطح دو حوزه علمیه فاطمیه اشکذر

مقدمه

بدون تردید نقش مادری به عنوان نقش بی بدیل در جهان آفرینش است که امنیت و سلامت روانی فرزند را تضمین می کند. به گونه ای که کسی جز مادر نمیتواند این رسالت را بر عهده بگیرد. این نقش به عنوان جهاد زن معرفی شده است که به تنهایی با تمام فعالیت ها و جهاد مردان در راه خدا برابری می کند. و تربیت فرزندان از مصادیق نقش مادر است و از موضوعاتی است که همیشه توجه روانشناسان و کارشناسان علوم تربیتی را جلب کرده است و مهمترین هدف قرار گرفته است. اما مسئله تربیت در جامعه کنونی وضعیت مطلوبی ندارد. به گونه ای است که عدم رعایت این مسئله علاوه بر خسران دنیوی، خسران اخروی را به همراه خواهد داشت؛ از سوی دیگر این مسئله دارای آثار فراوانی است که متأسفانه این آثار نیز به طور مطلوب مورد توجه قرار نگرفته اند. از همین رو مقاله در حال حاضر در پی به این سوال است که جایگاه مادر در تربیت معنوی فرزندان چیست؟

مسئله تربیت اسلامی در سبک زندگی از جمله مسائل کلیدی در زندگی انسان است؛ به گونه ای که توجه به این کارکرد تاثیر قابل توجهی را در تربیت صحیح فرزند که موجب رسیدن او به هدف خلقت و کمال انسانی می شود. زن مربی انسانهاست. شقاوت و سعادت کشورها بسته به وجود زن است که با تربیت درست خودش انسان درست می کند. از این رو تعلیم و تربیت فرزندان صالح منوط به برخورداری آنها از تربیت شایسته مادر، زیر نظر والدین مومن است. آنها باید در تمام جنبه های تربیتی کوشا باشند. شناخت داشته و عملاً در تربیت فرزندان بکار ببندند. همچنین این مطلب قابل ذکر است که با توجه به شرایط کنونی، مادر باید در مسیر تربیت نسل امروز کوشا باشد. زیرا آنان مجریان و مدیران جامعه آینده خود هستند. و غفلت از تربیت به ویژه تربیت معنوی نسل امروز موجب خسران جامعه می باشد. از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله روایت شده:

« دل مادر زمینه ساز سعادت و شقاوت فرزند است. »¹ از سوی دیگر عدم توجه به این مسئله خسران دنیا و آخرت را برای انسان به همراه خواهد داشت به طوری که ابعاد مختلف زندگی انسان اعم از حوزه اجتماعی و فردی را تحت تاثیر خود قرار خواهد داد و انسان در این ابعاد متضرر خواهد شد.

کارکرد نقش مادر بر روی سبک زندگی اسلامی انسان مسئله ای است که از ابتدای خلقت پدیدار گشته است و در مورد موضوع تربیت، کتابها و مقاله هایی نگاشته شده است و هر کدام از این پژوهش ها به یک بحث در ارتباط با موضوع پرداخته اند؛ از جمله در مقاله: تربیت اخلاقی، نگارنده: محمد داوودی، 1811، هدف از این مقاله این بوده است که به کلیت چارچوبهای نظام تربیتی و دنبال نمودن کمال اخلاقی پرداخته است. در مقاله: اهمیت تاثیر خانواده در تربیت دینی فرزندان، نگارنده: غلامعلی حداد عادل، 1831، هدف این نویسنده این است که انسان از اول خالی از ذهن بوده و با تاثیر از دوران کودکی در بزرگسالی به جهان بینی اسلامی میرسد و همه اهمیت در تربیت در خانواده دارد. کتابها ی تربیتی: نقش مادر در تربیت نوشته دکتر علی قائمی است که شامل بخشهایی از جمله اهمیت مادر، نقش فرهنگی مادر، نقش معنوی مادر، این کتاب با زبانی ساده و روان به تحلیل مطالب پرداخته است.

اسلام و تعلیم و تربیت نوشته ابراهیم امینی است. در این اثر سعی شده است چند رویکرد اخلاقی، انسانشناختی، بهداشتی و روانشناختی، پار های نگرشهای تربیتی اسلام کاربده شده و از این رهگذر با تکیه بر متون اسلامی به تعریف، موضوع،

¹ - پاینده، ابوالقاسم، نهج الفصاحه، ص 388

مبانی، اصول، اهداف، مراحل، عوامل و روشهای تربیت اسلامی اشاره ای کوتاه کرده است و اما گاه از دیدگاههای برخی دانشمندان

غیرمسلمان هم یاد شده است.

اما در این تحقیق به طور خاص و جامع به مسئله نقش مادر در تربیت معنوی و ایمانی فرزند پرداخته شده است.

آغازین گفتار این مقاله در مورد معنویت مادر با زیرمجموعه هایی شامل خلوص نیت ، خود نگهداری و آستانه تحمل و سن تاثیر پذیری کودک و درگفتاری دیگر در مورد شیوه ها و رهکارهای تربیت معنوی فرزند به دست مادر مورد تحقیق قرار گرفته است . محقق با استفاده از منابع کتابخانه ای به جمع آوری این مقاله پرداخته است .

مفهوم شناسی

برای روشن شدن عنوان بحث لازم است واژه های کلیدی به کار رفته در این مقاله مورد بررسی قرار گرفته است.

مادر

مادر واژه فارسی است و در عربی به معنای ام می باشد. ام در عربی به اصل وجود چیزی میگویند که یا او را تربیت نموده با او را به وجود آورده است.¹

معنای اصطلاحی مادر: در زبان فارسی به معنای زن و یا انسانی است که فرزندی را به دنیا آورده یا آنها را بزرگ کرده است.²

تربیت معنوی

به کارگیری توانایی های آدمی برای نیل به قرب الهی و جهت گیری به سمت اهداف متعالی است.³

تربیت معنوی از نظر لغوی به معنای رشد و پرورش روح و اخلاق انسان است. در اصطلاح، تربیت معنوی به فرآیند هدایت فرد برای دستیابی به کمال اخلاقی و روحی از طریق آموزه های دینی، عرفانی و فلسفی اشاره دارد. این مفهوم در اسلام جایگاه ویژه ای دارد و در قرآن و سنت به آن پرداخته شده است.⁴

تربیت دینی در ادبیات رایج، اصطلاحاً به مفهوم، جنبه های از روند تعلیم و تربیت، ناظر به پرورش ابعاد شناختی، عاطفی و عملی متربی از لحاظ التزام او به دینی معین است.

در دایره المعارف بینالمللی، تعلیم و تربیت چنین تعریف شده است: آموزش منظم و برنامه ریزی شده که هدف آن دستیابی فرد به اعتقاداتی درباره وجود خداوند متعال، حقیقت جهان هستی، زندگی و ارتباط انسان با پروردگار و دیگر انسانهایی است که در جامعه با آنها زندگی میکند و بلکه ارتباط با همه آحاد بشر است.⁵

¹ - راغب اصفهانی، 1834، مفردات الفاظ القرآن، واژه ام، ص13

² - فرهنگ لغت دهخدا

³ - پوردهاقتی، قاسم، 1811، ص81

⁴ - مداح، مهران، 1833، معنای لغوی و اصطلاحی تربیت و جایگاه نظام تربیت در اسلام

⁵ - امینی، 1811، ص138

1- مادر و تاثیر او در تربیت

معنوی

موثرترین شخص در تربیت فرزند مادر اوست. انجام وظایف جسمانی بالنسبه از عهده هر مادر ساخته است. آنچه مهم است جنبه معنوی ست که منحصرًا توسط مادران اندیشمند و مسلمان انجام پذیراست. کار سازندگی مادر بدون خود سازی امکان پذیر نیست. اشتباه مادران امروز این است که تحت عنوان تساوی حقوق سیاسی، مسئولیت خود را فراموش کرده و زینت و تجمل را مایه افتخار می دانند. در صورتی که دامن پاک مادری و ارج و قربی که مادر نزد خداوند دارد، مایه افتخار آنان باید باشد.

الف- تاثیر معنویت مادر بر

فرزند

مادر نخستین کسی است که بذر تربیت را در جان و روان فرزند می پاشد و نهال آن را آبیاری می کند، طرز فکر و رفتار او در سازندگی کودکان مؤثر است و اوست که میتواند کودکان را بر اساس مبادی اسلامی بپروراند و تربیت کند. پس باید خود نیز به روحیه ی معنوی اش که برخی شامل موارد زیر است اهمیت بدهد.

خلوص

نیت

اخلاص در گفتار و کردار اساس ایمان و اسلام است و بدون آن هیچ عملی قبول نیست. پیامبر بزرگ اسلام صل الله علیه و آله وسلم فرمود: «اعمال تنها به نیت است و همانا برای هر کسی است آنچه نیت دارد. خداوند جز عمل خاصی را که برای رضای او صورت گرفته است نمی پذیرد.»¹ اگر مادر به این صفت دارا باشد هیچگاه از تعلیم و تربیت خسته نمی شود و مادری که مخلصانه با جان و دل دوستدار تعالی و رشد فرزند خویش است از مشکلات طاقت فرسا و موانع تربیت هراسی به دل راه نمی دهد. منتظر تحسین و خوش آمد دیگران باقی نمی ماند. او هرگونه سختی را به جان خریده و راه پیچیده و پر مشقت تربیت به خصوص تربیت معنوی را دنبال می کند. اخلاص مادر عامل مهم و اثر گذاری است که با ایجاد ظرفیت ها و استعدادها، فرزند را در قبول تربیت یاری می کند و همچنین عامل بازدارنده ای قوی و سد محکمی در برابر رذایل اخلاقی است. و عواملی که موجب پایداری و ایجاد اخلاص می شود عبارتند از: معرفت و ایمان به خدا (علم و معرفت یکی از سرچشمه های یقین استو یقین سرچشمه اخلاص است). نیایش و دعا. پاکسازی نیت و انگیزه ها از نا پاکی و آلودگی و سمت و سوق دادن آن به سمت خدا و فرمانبرداری از حضرتش. دوری گزیدن از هوای نفس و شناخت شیطان و ایستادگی در برابر آن و به علاوه دوره از ریا. نتایج نشان داد که اخلاص به نیت و انگیزه که جهت دهنده ی افعال و کردار آدمی در طول زندگی است، ارزش و اعتبار داده و موجب صحت عمل و نجات انسان از تباهی میشود.²

¹ - طوسی، سیدمرتضی، 1413، التهذیب، ج1، ص18،

² - مکارم شیرازی، 1384، ج1، ص232،

ج-ارائه ی الگو

الگو به معنای سرمشق و مقتدا و اسوه است.¹ روش الگویی مدلی بیرونی است که بر اساس تربیت پذیری و الگو گیری بر رفتار فرد تاثیر می گذارد. و او را جذب می کند. تربیت کودکان به روش الگو گیری را از عوامل مهم رشد کودکان و زمینه ی اساسی یادگیری دانسته اند. که دوران هفت سال اول شکل گیری شخصیت کودک است و تقلید و یادگیری بنیان یادگیری در این دوران است.² در قرآن برای تربیت عملی در وجوه مختلف الگو معرفی شده است. پیام آوران الهی نمونه هایی نیکویند تا راه و رسمشان آموخته و عمل شود. خداوند سبحان میفرماید: « برای شما در اقتدا به رسول خدا سرمشقی نیکوست. برای آن کس که به خدا و روز بازپسین امید دارد.»⁸

این روش بهترین وسیله برای انگیزه بخشیدن، جهت دادن و راه بردن فرزند است. استفاده از داستان گویی، خود سازی و سفارش های حضرت لقمان به فرزندانش در سوره لقمان و.... باید در یک تربیت معنوی مورد استفاده قرار گیرد.

داستان گویی

مهمترین ابزار تاثیر گذار بر تربیت معنوی فرزند، قصه و داستان است که نقش بی بدیل را در پرورش و رشد فضائل اخلاقی و دینی کودکان ایفا می کند. بهره گیری از داستانها، قوه تفکر انتقادی، مفهوم سازی و استدلال کردن کودکان را از طریق حس پرسش گری تقویت و باور میکند.⁴ و در نهایت دستیابی به یک قضاوت صحیح با انجام عملی درست با اتخاذ تصمیمی مناسب از ابزاری استفاده شود که با کشش دورنی تشویق به پیشرفت و ارتقا میکند. و باید توجه به سن فرزند موضوع و مدت زمان داستان در نظر گرفته شود. مادر با بکار گیری داستانهایی در مورد پیامبران و معصومین علیهم السلام و ویژگی های شخصیتی آنها، پیروان و یارانشان، می تواند الگوهای واقعی را در زمینه دین داری و تقوا به فرزندش معرفی کند تا رفتار خود را شکل داده و زمینه ی رشدو تفکر معنوی در آنان تقویت شود. همچنین باعث ایجاد محبت به شخصیت های دینی، تهذیب اخلاق و عبرت آموزی در فرزندان می شود.

خود سازی

در این روش مادر رفتار و صفات مطلوب را عملاً در رفتار خود منعکس می کند. شاید بهترین مصداق برای تربیت الگو دهی همین باشد. که مادر در مقابل یک الگوی تمام عیار برای فرزند خود باشد. امام صادق علیه السلام در این باره می

¹ - عمید، 1333، ص 133

² - ملکوتی، فولی الله، 1381، تربیت در نهج البلاغه، 183

فرمایند: «با غیر زبان مردم را به سوی حق دعوت نمایند. بهترین مربی کسی است که رفتارش گفتار او را تأیید نماید. با این عمل صداقت مادر برای فرزند ثابت می شود. شک و تردید، فرزند را برای الگو برداری از بین می برد.»³²¹

و همچنین فرموده اند: «مردم را با رفتار خویش تربیت کنید نه با زبان خویش.»⁴
مادرباید در الگو سازی از اکسیر محبت استفاده کند. مثلاً وقتی نماز می خواند کودک را دور نکند قبل و بع نماز بر سر سجاده به او محبت کند و او را ببوسد. در خانواده اختلاف و دوگانگی به وجود نیاورند که فرزند برای انتخاب درست دچار دو راهی شود. در این باره امیر مومنان علیه السلام می فرمایند: «آن که خود را پیشوای مردم سازد، پیش از تعلیم دیگری باید به ادب کردن خویش بپردازد.»⁶⁵

حضرت لقمان

یکی از سوره ها مبارکه قرآن، لقمان نام دارد که در این سوره به حکمت و اخلاق دعوت کرده و به توحید الهی و ایمان به معاد اشاره نموده است. و موعظه ها لقمان به فرزندش بر توحید گرایی، عدم شرک به خدا، احترام به پدر و مادر و اطاعت از آن دو، امر به معروف و نهی از منکر، صبر و تحمل، تواضع عدم تکبر و گفتار نرم و آرام و گفتارهایی پیرامون مخلوقات خداوند و دلایل ایمان به معاد را بیان کرده است.

لقمان سعی می کرد در مناسبت های مختلف فرزندش و همچنین سایر مردم را پند و اندرز دهد. در قرآن کریم آمده: «ای پسر عزیزم، هرگز شرک به خدا نیاور که شرک بسیار ظلم بزرگی است.»⁸ این آیه اشاره به توحید کرده. از بهترین راههای تربیت فرزند، گفتگوی صمیمی با اوست. که هیچگاه چیزی را همتای خداوند قرار ندهد. حضرت لقمان در نصیحت ها راه و رسم درست زندگی کردن هم نشان داده است. و از نصیحت های لقمان که (یابنی) به کار برده در می یابیم که مادر در نصیحت فرزند علاوه بر این که عقل و تفکر او را درگیر کرده به عواطف او هم توجه داشته و در حین نصیحت برانگیزد و مادر را در راه پیمودن کمال و سلوک خردمندانه ی فرزندش، یاری کند.

نتیجه گیری

¹ - شیخ کلینی، الکافی، کافی. ج 2 ص 18

² - مهاجری، 1832، تأثیر قصه گویی بر تربیت کودکان، ص 81

³ - احزاب 21

⁴ - حلی، ابن ادریس، قرب الاسناد، ص 33

⁵ - لقمان، 18

⁶ - نهج البلاغه، حکمت 38

از یافته های این تحقیق میتوان به این نتیجه رسید که تربیت معنوی یعنی خروج از تاریکی و جهل و به سوی روشنایی و دانایی حرکت کردن است. هر کودکی فطرت تربیت پذیر و علم دوستی دارد که والدین به ویژه مادر باید مسیر رشد و ترقی کودک را از طریق تربیت مطلوب فراهم کند. و برای رسیدن به هدف غایی خود به مکتب تربیتی اسلام رو آورد. و برای یک تربیت معنوی باید به اصول هایی توجه داشته باشد از جمله: ابتدا نیت خود را برای پروراندن فرزندی دینی خاص گردانده و خویشتن داری پیشه کند، برای سربلندی از هدفش در حیطه ی معنوی کسب آگاهی داشته باشد. همچنین آستانه ی تحمل و صبر را افزون دهد. حال که آماده برای جهادی بزرگ است به شیوه ها و راه کارهای صحیحی از منظر اسلام بپردازد. که در این تحقیق به راهکارهای برجسته اشاره شده است ها را حضرت لقمان به فرزندش کرده است .

که عبارتند از: همنشینی و معاشرت فرزند با دوستان نیک به ترقی و با دوستان بد به بدفرجامی میرسد. مادر در برابر رفتار و اعمال فرزند وظایفی دارد مانند تشویق یا تنبیه عاقلانه ی او که منجر به دلسردی یا لجبازی نشود. برای سوق دادن او، مادر باید الگوهایی ارائه دهد تا فرزند زندگی خود را برحسب آنان پیش برد. الگوها نمونه را میتوان از طریق داستان معرفی و قهرمان سازی کرد و در حیطه تربیت معنوی بهترین داستانها از قرآن و اهل بیت علیهم السلام هستند. مادر نباید از خود غافل شود چون اولین الگو برای فرزندش است و خود سازی از رفتار های معنوی را باید در مرتبه نخست قرار دهد. و به نصیحت هایی که انجام میدهد توجه داشته باشد. به امید مادرانی دینی و فرزندانی جامعه ساز معنوی

منابع وماخذ

۱- قرآن کریم

۲- نهج البلاغه

منابع فارسی

3- امینی, ابراهیم, اسلام و تعلیم و تربیت, ناشر: انجمن اولیا و مربیان, چاپ 3, 1332 ش

4- بهشتی, احمد, اسلام و تربیت کودکان, سازمان تبلیغات اسلامی, شرکت چاپ و نشر بین الملل, 1332 ش

5- جدایی, اصغر, دکتر هفت ساله, جامعه القرآن کریم, چاپ 1, 1333 ش

6- حسینی زاده, سید علی, سیره تربیت پیامبر و اهل بیت, پژوهشگاه حوزه و دانشگاه, 1313 ش,

7- دهخدا, علی اکبر, لغت نامه دهخدا, تهران, نشر دانشگاه تهران, چاپ اول 1338 ش

8- دهنوی, حسین, نسیم مهر (1), ناشر: خادم الرضا (ع) چاپ 3, 1318 ش

9- طباطبایی, محمد حسین, تفسیر المیزان, ترجمه: سید محمد باقر موسوی همدانی, قم نشر اسلامی, چاپ 3, 1311 ش

10- عمید, حسن, فرهنگ عمید, امیرکبیر, 1333 ش

11- قمی, عباس, سفینه البحار, ناشر: آستان قدس رضوی, 1334 ش

12- صانعی, سید مهدی, پژوهش در تعلیم و تربیت اسلامی, موسسه چاپ و انتشارات دانشگاه فردوسی, 1331 ش

13- مکارم شیرازی, ناصر, تفسیر نمونه, تهران دارالکتاب الاسلامیه, چاپ اول 1334 ش

14- ملکوتی فر, ولی الله, تربیت در نهج البلاغه, امید مهر 1311 ش

منابع عربی

13- پاینده, ابوالقاسم, نهج الفصاحه. قم انتشارات جاوید, 124 شتمیمی آمدی, عبدالواحدین محمد, غرر الحکم و درر الکلم, قم:

بوسنان کتاب, 122 ش

16- کلینی, محمد بن یعقوب, اصول کافی, تهران: نشر قائم آل محمد, چاپ دوم, 1313 ش

- 17- طباطبایی، محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، نشر اسلامی، چاپ 3، 1413 ق
- 18- محمد، عبدالرئوف المنوی، شرح فیض القدير الجامع الصغير، نشر دارالمعرفه 1833 ق
- 19- مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، بیروت: نشر موسسه الوفا، 1412 ق

مقالات

- 20- داودی، محمد، تربیت اخلاقی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه قم. چاپ دوم. 1811 ش
- 21- رضایت، فاطمه، الگوی تربیت معنوی از دیدگاه امیرالمومنین امام علی علیه السلام، 1411 ش
- 22- نشریه معرفت، موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی

نرم افزارها

- 23- جامع الاحادیث
- 24- جامع التفاسیر